

Várdy Béla¹Az amerikai—magyar színházi élet megszületése és kifejlődése²

1. rész

Mint az amerikai—magyar irodalommal kapcsolatos Pannon Tükör-ben megjelent tanulmányomban már korábban kifejtettem, a századforduló idején közel két millió magyar állampolgár, s azon belül mintegy hatszázötvenezer magyar hagyta ott hazáját, hogy szerencsét próbáljon az Újvilágban.³ A kivándorlás elsődleges oka az általános hazai nyomor és reménytelenség volt, valamint az a viszonylag reális alapokon nyugvó elvárás, hogy a nagy iramban iparosodó Amerikában előbbutóbb ők is megtalálják a meggazdagodás lehetőségeit. Meggazdagodni persze kevésnek sikerült. Idővel azonban majdnem mindegyik megtalálta a helyét az amerikai munkástömegek alsóbb rétegeiben.⁴

E magukratalálás folyamatában igen jelentős szerepet játszottak a kivándorlók által alapított egyházközségek, fraternális egyesületek, újságok, és különböző kulturális egyesületek, melyek nagyrészt pótolták az otthon hagyott falusi társadalom által nyújtott védelmet, biztonságérzetet, és szórakozási lehetőségeket. Az utóbbiak között igen jelentős szerepet játszottak az emigránsok által életrehívott műkedvelő színházi csoportok, melyek — a korabeli amerikai—magyar irodalommal karöltve — egy-egy röpké pillanatra kiemelték az igen nehéz körülmények között dolgozó kivándorlókat a mindennapi élet keserveiből, s ezáltal élhetőbbé tették a különben sok megpróbáltatással telített életüket.

A pionír amerikai—magyar irodalomhoz hasonlóan, a századforduló amerikai—magyar színjátszása is a kivándorolt magyar tömegek szerény szellemi igényét tükrözi vissza. Igaz, hogy ez az igény évtizedek folyamán lassan emelkedett. Azonban még a huszadik század közepén sem jutott el odáig, hogy tömegesebb igény jelentkezett volna a komolyabb drámák iránt — legalább is nem magyar nyelven. Az angol nyelvű amerikai színházhoz történt átpártolás viszont — mely elsősorban az amerikai társadalomba sikeresen beépült szellemi egyének esetében jelentkezett —

nemcsak szellemi igényemelkedésnek, de az amerikai—magyar élet fokozatos fölszámolásának és az azzal járó beolvadási folyamatnak is a megnyilvánulása volt.

Persze ugyanakkor ez a folyamat magyar sikereket is hozott. Amikor a huszas évek folyamán Molnár Ferenc, Lehár Ferenc, Herczeg Ferenc, Kálmán Imre és más magyar szerzők írásai elárasztották az amerikai színpadokat, ezt a jelenséget minden amerikai—magyar a magyar szellemiség, illetve a magyar művelődés sikereként könyvelte el.⁵ E siker következtében „sok-sok ezer amerikai—magyar lelke fürdött meg magyar szerző darabjainak ... felemelő érzésében”.⁶ Az előadások közben pedig ugyancsak sokezer magyar szeretett volna fölkiáltani: „Én is magyar vagyok...”, mint a darab írója, aki nektek annyi gyönyörűséget szerez, akinek ötletessége megnevettet, mély filozófiája gondolkodásra készíttet, és aki most, ezen az estén meghódított, fogva tart titeket”.⁷ Persze, itt azt is kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy ezek a magyarság hírnevét népszerűsítő szerzők nem amerikai, hanem hazai magyarok voltak, akik nem jelenlétükkel, csupán szellemi termékeikkel gazdagították az Újvilágot.⁸

Az amerikai—magyar színjátszás tehát mind tartalomban, mind nívóban sok kívánnivalót hagyott maga után. De a reá nehezedő feladatok is súlyosabbak és sokrétűbbek voltak. A hazai magyar színjátszás ugyanis a tömegszórakoztatás mellett csupán kultúraemeléssel foglalkozott. Az amerikai—magyar színjátszás azonban a magyar nyelv, a magyar művelődés, és a magyar nemzetudat megővésének és terjesztésének is letéteményese és eszköze lett. Mint Kende Géza írja fönt említett művének kiadatlan harmadik kötetében: „Amerikában nem volt tilos a magyar sóhajtás, a magyar szó, mégis összehasonlíthatatlanul nagyobb hivatás várt a »nemzet napszamosaira«, akik a szó tényleges értelmében napszamosok, bérmunkások voltak, és csak este, amikor már lemosták arcukról a füstös gyárak szénporát, változtak át színészek-

ké, vagy ahogy ők mondták magukról, az egymás között való beszélgetésben: művészekké”.⁹

Az első világháborút megelőző mintegy félévszázadot magában foglaló amerikai—magyar múlt hőskorában — de bizonyos fokig még a két világháború között is — az Újvilágba került magyar színészek helyzete és szerepe inkább a reformkor előtti, valamint a Bach-korszak hazai magyar színészeinek helyzetéhez és szerepéhez hasonlított. Az egykor oly nagy népszerűségnek örvendő Vas Gereben (1823—1868) által „nemzet napszámósa”-nak nevezett vándorszínészek ugyanis azokban a sötét korokban épp úgy városról városra és faluról falura járva „élesztették a magyar érzést, szították a hazaszeretetet, terjesztették a magyar nyelv szépségeit”¹⁰, mint néhány évtizeddel később az amerikai—magyar vándorszínészek is Amerika magyarlakta központjaiban, kisvárosaiban, és olykor még az isten háta mögötti bányatelepek nyomortanyáin is.

Igen lassan és sok csetlés-botlás közepette, az amerikai—magyar színjátszás mégiscsak megindult, s a huszadik század elejére a maga módján kivirágzott. Ez a kivirágzás persze sohasem érte el az önfenntartáshoz szükséges szellemi és anyagi nivót, de valahogy azért működött. Az amerikai—magyar színház megszületése és működése viszont — hasonlóan az egyházközségek, testvérsegítő egyesületek, magyar nyelvű újságok, valamint különböző magyar egyesületek működéséhez — szintén hozzájárult az újvilági magyar kulturális és társadalmi élet kiteljesedéséhez.

A második világháború kitörésekor az amerikai—magyar színjátszás már hét évtizedes múltat tudhatott maga mögött. Gyökerei 1869-ig nyúltak vissza, mikor New York városában egy műkedvelő csoport színre vitte Szigligeti Ede „Szökött katoná” című népszínművét. Ezzel indult meg az amerikai—magyar színjátszás kifejlődése, mely a következő hét évtized folyamán három stádiumon ment át, s ennek következtében három alfejezetre osztható: a műkedvelő színjátszást felölelő úttörőkorszakra (1869—1905), a műkedvelőket követő hivatásos színészek korára (1905—1921), valamint a második világháború kitöréséig tartó hazai vendégszereplések korára (1921—1939).

A „Szökött katoná”-tól a „János vitéz”-ig (1869—1905)

Az amerikai—magyar színjátszás első és leg-hosszabb korszakának főbb jellemzői az egyszerű gazdasági kivándorlók szerény kultúrigénye, a sajtó és a nagyközönség legmesszebb menő jóindulata, a „szűzközönség” könnyű kielégíthetősége, valamint a műkedvelő színjátszás elterjedése egész Magyar-Amerikában.

Mint sok más vonalon, a színjátszás területén is New York városa volt az úttörő. Legtöbb kivándorló ott lépett először Amerika földjére, s azok jelentős része nem is igen ment tovább, ha csak nem várta őket valamely rokon vagy jóbarát a nyugatabbra fekvő iparvárosok és bányavidékek egyikén. New York-ban alakult meg 1865-ben az első marandó magyar egyesület, a „New Yorki Magyar Egylet” is, mely elsőként szervezte meg az amerikai—magyar műkedvelő színházat, amikor 1869-ben előadta Szigligeti Ede (1814—1878) igen népszerű „Szökött katoná” című darabját. Ezt 1877-ben Szigeti József (1822—1902) „A vén bakancsos és fia, a huszár” című darabja követte, majd 1885-ben Csepreghy Ferenc (1842—1880) „A kitűnő vendég” című egyfelvonásos vígjátéka.¹¹ Az utóbbiról különben már Magyarországon is megemlékeztek a Budapest című lap 1885. december 17-ei számában, ahol még az amatőr szereplők neveit is felsorolták, akik természetesen mind „igen jól játszottak, s élvezetes estét szereztek a közönségnek”.¹² Az ilyen névfelsorolás különben szerves részévé lett az amerikai—magyar újságírásnak, amely minden megmozdulás vagy esemény leírását az ott megjelentek vagy szereplők lehető legtrészetesebb megnevezésével fűszerezte. Az ilyen nyilvános elismerés ugyanis egyik legfontosabb föltétele volt az olvasóközönség megtartásának, illetve az újságok életképességének és fennmaradásának.¹³

Az 1887-es év egy újabb mérföldkövet jelentett az amerikai—magyar színház történetében. Az egy évvel korábban érkezett Miskolczi Henrik (1860-1918) színész, újságíró és színműíró ugyanis az év január 16-án megalakította a „New Yorki Magyar Műkedvelő Társaság”-ot, amely aztán a műkedvelő előadások egész sorát indította meg. Már 1887 fo-

lyamán oly közismert népszínművek kerültek színre, mint Rákosi Jenő (1842—1929) „Leánykérő” és „Tótleány”, Csiky Gergely (1842—1891) „Cifra nyomorúság”, Csepreghy Ferenc „A sárga csikó”, valamint Miskolczy Henrik „Kicsike”, „Nótás Kata”, és „Falurossza” című szerzeményei. Közben Miskolczyhoz csatlakozott az újonnan érkezett Feleky Károly (1863—1930) zenész, karmester és színházzervező, aki később az angol nyelvű magyar hungarikák gyűjtőjeként, valamint a gyűjteményéből alapított New York-i „Feleky Könyvtár” szellemi atyjaként szerzett hírnevet magának.¹⁴

A Miskolczy-vezette „New Yorki Műkedvelő Társaság” azonban nem sokáig maradt egyedül a porondon. Még azon év végén versenytársai alakultak a hirtelen megalapított „Első Magyar Társalgó és Betegségélyző Egylet”, valamint a „Teleky Drámai Egylet”-ben, mely egyletek „A cárnő foglya” és a „Cigány” című darabokkal léptek színre. Ezzel aztán meg is indult a személyi indulatoktól sem mentes versengés a különböző színházegyesületek között, mely verseny ezt követően állandó jellegzetessége lett az amerikai-magyar színház-kultúrának.

Egyletek jöttek és egyletek mentek. Ha egy magyar településen egy színházegylet alakult, akkor néhány hónapon belül biztosan megalakult a versenytársa is, annak ellenére, hogy legtöbb település még egy állandó színházat sem volt képes elartani. De hát, mint Kende írja, „Magyar-Amerika társadalmi és egyleti életében mindig úgy volt, hogy ha már sikeresen működött valamely kultúrintézmény, menten ellenegetület alakítottak azok, akiknek fáj a másik megérdemelt sikere”.¹⁵ Így volt ez New Yorkban, így volt Clevelandben, így volt Chicagóban, s így volt szinte minden amerikai—magyar telepen. S vonatkozott ez nemcsak a színházegyesületekre, de az újságokra, testvérsegítő egyletekre, politikai csoportosulásokra, sőt még az egyházközösségekre is. Az egyleti és egyházi vezetők személyi ellentétei ugyanis legtöbb esetben nem békés kompromisszumokhoz, hanem indulatoktól kísért szétszakadásokhoz, valamint ellenegetületek, ellenegetületek, sőt ellenegetházak alapításához vezetett.

A századvég és századelő Magyar-Amerikájában tucatjával alakult rivális és legtöbb esetben életképtelen színházegyesületeket nem érdemes felsorolni.

A már említett New York-i egyesületeken kívül soraikat az 1889-ben alakult chicagói „Első Magyar Társalgó és Műkedvelő Egylet”, valamint az 1891-ben alapított Cleveland-i „Első Magyar Műkedvelő Társaság” nyitotta meg. Clevelandben azonban már a Műkedvelő Társaság megalakulása előtt, 1888-ban voltak színelőadások, elsősorban a mindig új utakat kereső Miskolczy Henrik jóvoltából, aki ugyanazon év szeptemberében a „Leánykérő” és a „Tótleány” című darabokat hozta színre.

Az amerikai—magyar színjátszás harmadik mérföldköve az 1889-es év volt. Akkor adták elő ugyanis az első Amerikában szerzett, amerikai-magyar tárgyú színművet, az ismeretlen szerző tollából származó „Shop leány” (Műhely leány) című darabot. Igen gyöngé munka lehetett, hisz csupán egyszer került színpadra, és akkor is kevés sikerrel. Még a műkedvelő előadásokkal igen kesztyűs kézzel bánó Amerikai Nemzetőr kritikusa is „fércmű”-nek jellemezte, habár kiméletelességből a szerző nevét elhallgatta. Bírálataát a következő sokatmondó Petőfi idézettel fejezte be:

Nagyságos úr! Kecskeméten
Az ön atya csizmadia.
Jobb lett volna önnek is e
Mesterségnél maradnia.¹⁶

Ez a „suszter, maradj a kaptafánál” jelentésű idézet azonban helyett, hogy megijesztette volna, inkább fölbátorította az amerikai—magyar rímkozácsokat. Két év múlva, 1891-ben ugyanis további három hasonló jellegű darab került föltálatásra. Ezek között szerepelt a később nagy hírnévre szert tett Kohányi Tihamér „A greenhornok” (A zöldfülűek) című bohózata, Maróth Ince néven író Morgenstein Ignác „Senki fia” című népszínműve, valamint Orbán Gyula „A becsületes ember” című hasonló jellegű darabja. Kohányi és Orbán művei Cleveland-ben, Maróth darabja pedig New Yorkban került előadásra. A korabeli kritikák alapján nyilvánvaló, hogy egyik sem volt nagy irodalmi mű,

s hogy a három közül csak az utóbbinak volt valami irodalmi értéke. Az Amerikai Nemzetőr kritikusa ugyanis ezekkel a szavakkal fejezte be a „Senki fia” előadásának ismertetését: „Válogatott közönséggel zsúfolásig megtelt ház; egy sima menetű, jó összjátékkal kísért előadás; lelkes éljenezésekkel távozó hallgatóság... Maróth Ince eme első kísérlete sokkal jobban kiállta a tűzpróbát, mint azt hitük”.¹⁷

Sajnos Maróth/Morgenstein nem sokáig élvezhette színműírói sikereit, ugyanis ez a verseket írógató szerény kis New York-i magyar, aki önmaga szerencsétlen életét írta bele a „Senki fia” című művébe, mindössze hat héttel élte túl „nagy” színházi sikerét. Huszonnyolc éves korában halt meg, anélkül, hogy igazi kilétét fölfedte, és igazi tehetségét kibontakoztatta volna.

A másik két szerző közül Kohányi Tihamér okosan visszavonult a színműírástól, és még ugyanazon évben megalapította a később nagy hírnévnek és befolyásnak örvendő Cleveland-i Szabadság című heti-, majd napilapot. Orbán még kísérletezett egy „Felsült grófné” című második darabbal is, de azzal csak ő maga sült fel. Azt követően tehát ő is szögre akasztotta írói kalapját, és eltűnt a nagy amerikai ismeretlenségben.

A század utolsó évtizedét a föntiekhez hasonló színművek és színházi egyesületek gyors elterjedése jellemezte. Tucatjával alakultak további kultúr- és színházegyesületek, nemcsak a már említett három nagy központban és az 1893-ban hozzájuk csatlakozó Pittsburghben, de sok egyéb magyarlakta kisvárosban is. Így például a New York hatáskörébe tartozó, de már New Jersey és Connecticut államok területén fekvő Newark, Trenton, Bridgeport, és South Norwalk városokban, Cleveland hatósugarába tartozó Akron, Youngstown és Lorain magyar telepein, valamint Pittsburgh környékén fekvő McKeesport, Homestead és Braddock iparvároskákban.

A darabok jellege is változatlan. A már említett népszínművek és bohózatok mellett csupán azokhoz hasonló művek kerültek föltálasásra. Így például a korabeli Magyarországon is tömegnépszerűségnek örvendő „Liliomfi”, „Ingyenélők”, „A kőrök”, „Dobó Katica”, „A hat ökrös gazda”, „A pró-

baházasság”, „Suhanc”, „Sárga csikó”, „Rudolf szerelme”, „Királyfogás”, „Csikós”, „Huszárszerelme”, „A háromszékű lányok”, „A legény bolondja”, „A három Kázmér”, „Péntek este”, „Viola, az alföldi haramia”, „Az egyetlen lány”, „A vereshajú”, „Az eladó leány”, „Proletárok”, „A bor”, „Gyimesi vadvirág”, „Tartalékos férj”, „Amit az erdő mesél” és még sok ezekhez hasonló darab, mind oly ismert szerző tollából, mint a fönt említett Csepreghy Ferenc, Csiky Gergely, Rákosi Jenő, Szigligeti Ede és Szigeti József, vagy a már akkor is klasszikusnak számító Kisfaludy Károly (1788—1830), illetve a nagy népszerűségnek örvendő Tóth Kálmán (1831—1881), Abonyi Lajos (1833—1898), Gerő Károly (1856—1904), Konti József (1852—1905), Szomory Dezső (1869—1944) és Guthy Soma (1866—1930).

Ezekkel az előadásokkal járó nagy munkát mind műkedvelők végezték. Műkedvelők voltak a színészek, műkedvelők az igazgatók és a rendezők, műkedvelő volt a kisegítő személyzet, műkedvelő (újonc) a közönség nagyrésze, és műkedvelő még az színelőadások kritikusainak jelentős része is. Talán éppen ezért is ment minden viszonylag zökkenőmentesen. A művészi kívánalmak szerények voltak, minden résztvevő tele volt lelkesedéssel, egyszerű elismerésen kívül más elvárásaik nem voltak, és akkor még egy szereplő vagy rendező sem igyekezett a színészetből megélni. Tehát az elkerülhetetlen személyi csatározásoknak sohasem volt kenyérharc jellege.

A sajátos amerikai—magyar világból kinőtt amatőr színjátszás megmozgatta az amerikai magyarság jelentős részét. Ambíciózus fiataloknak mozgásteret adott, megismertette velük és továbbadta nekik a magyar nyelvű kultúrát, bizonyos fokon művelte őket, s ugyanakkor közösségi szellemet, összetartozási érzést is kifejlesztett bennük. Mindez hatalmas szellemi és lelki erőt képviselt, amely erő azonban nem volt képes túlélni a hivatásos színészek megjelenését. Megjelenésüket követően a három évtizedes múltat bíró amerikai—magyar műkedvelő színjátszás részben elsorvad, részben háttérbe szorult, és csupán időnként tört megint a felszínre.

(folytatjuk)

Jegyzet

¹A szerző angolul és más idegen nyelven „Steven Béla Várdy” néven publikál.

²Ez a tanulmány a most megjelenés alatt levő, *Magyarok az Újvilágban* című nagy szintézisnek a 28. fejezetére épül.

³Várdy Béla: *A századelő amerikai—magyar irodalma*. In.: *Pannon Tükör*. 4. évf., 4. sz., 1999. július—augusztus, pp. 18—23.

⁴A századforduló kivándorlására lásd a következő közkézen forgó műveket: Maldwyn Allen Jones, *American Immigration*. Chicago: University of Chicago Press, 1960; Oscar Handlin: *The Uprooted*, 2. kiad. Boston: Little, Brown and Company, 1973; Alan M. Kraut, *The Huddled Masses: The Immigrant in American Society, 1880—1921*. Arlington Heights, Illinois: Harlan Davidson, Inc., 1982; John E. Bodnar, *The Transplanted: A History of Immigrants in Urban America*. Bloomington: Indiana University Press, 1985; és Leonard Dinnerstein, et al., *Natives and Strangers: Blacks, Indians, and Immigrants in America*, 2. kiad. New York, Oxford University Press, 1990. Idevonatkozó kizárólag magyar vonatkozású művek közül lásd elsősorban a következő munkákat: Kende Géza: *Magyarok Amerikában. Az amerikai magyarság története*. 2. köt. Cleveland, A Szabadság kiadása, 1927; Emil Lengyel: *Americans from Hungary*. Philadelphia—New York, J. B. Lippincott Company, 1948; Rácz István: *A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon, 1849—1914*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980; Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880—1940*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982; Steven Béla Várdy: *The Great Economic Immigration from Hungary, 1880—1920*. In *Society in Change: Studies in Honor of Béla K. Király*. Szerk. S. B. Várdy és A. H. Várdy. New York, East European Monographs, Columbia University Press, 1983, pp. 189—216; Steven Béla Várdy: *The Hungarian—Americans*. Boston, Twayne Publishers, 1985, pp. 18—68; és Várdy Béla: *Plész. Az emigráns burdosházak (munkásszállások) világa századforduló Amerikájában*. In *Forrás*, 31. évf., 10. sz., 1999, pp. 79—90.

⁵Ennek a fejezetnek a meghatározó része Kende Géza *Magyarok Amerikában* című munkája kiadatlan harmadik kötetére van alapozva. Ennek a munkának jelentős része ki van szedve és megtalálható az Amerikai Magyar Református Egyesület Ligonier-i (Pennsylvania) levéltárában. Az birtokomban levő fénymással készült példányt a kiszedett

„kutyanyelvek” alapján én állítottam össze. Az alatt megadott oldalszámok tehát minden bizonnyal nem egyeznek egy esetleges kiadott példány oldalszámaival.

⁶Kende: *Magyarok Amerikában*, III. p. 137.

⁷Ugyanott.

⁸Kende munkáin kívül sok idevonatkozó információ található a következő munkákban: Thomas Allston Brown, *A History of The New York Stage. From the First Performance in 1732 to 1901*, 3. köt. New York, Benjamin Bloom, 1903, utánnymva 1964; Arno Joseph Gergely, *Hungarian Drama in New York: American Adaptations, 1908—1940*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1947; valamint Thomas Szendrey, *Hungarian American Theatre*, in *The Ethnic Theater in the United States*, szerk. Maxine S. Seller. Westport, CN: Greenwood Press, 1983, pp. 191—220. Az utóbbi tanulmány különben főleg a második világháború utáni időkre hoz új anyagot.

⁹Kende: *Magyarok Amerikában*, III, p. 84.

¹⁰Ugyanott.

¹¹Kende: *Magyarok Amerikában*, II, pp. 122—127.

¹²Idézi ugyanott, p. 123.

¹³Lásd Béla Vassady, Jr.: „Hungarian—American Mutual Aid Associations and their Official Newspapers: A Symbiotic Relationship”, in *Hungarian Studies Review*, 19. évf., 1—2. sz., 1992, pp. 7—27.

¹⁴Lásd Vasváry Ödön: „Feleky Károty esztendeje”. In.: Vasváry Ödön, *Magyar-Amerika*, szerk. Gyuris György és Tóth Béla. Szeged, Somogyi Könyvtár, 1988, pp. 167—168; valamint Kenneth E. Nyirády, *The History of the Feleky Collection and its Acquisition by the Library of Congress*. Hely és kiadási év nélkül, de minden bizonnyal Washingtonban, 1993-ban, vagy mindjárt azt követően jelent meg.

¹⁵Kende: *Magyarok Amerikában*, II, p. 125.

¹⁶Kende: *Magyarok Amerikában*, III, p. 88.

¹⁷Ugyanott, p. 89.